

A DEVECSERI ÉS AJKAI KISTÉRSÉG TELEPÜLÉSFÖLDRAJZI JELLEMZŐI

BAJMÓCY PÉTER - BALOGH ANDRÁS

SETTLEMENT GEOGRAPHICAL FEATURES OF DEVECSER AND AJKA SMALL-REGIONS

The settlements of Ajka and Devecser small regions were sometimes within one administrative unit (the center was sometimes Devecser, sometimes Ajka) and sometimes within two regions. There are some special characteristics of the settlement structure of these two small-regions of Veszprém county. The region is characterized by tiny and small villages, today 70% of the settlements of Devecser small-region and 33% of Ajka small-region are tiny villages (with less than 500 inhabitants). There are also some small villages (500-1000 inhabitants) as well. In the last decade the number of tiny villages had been increased dramatically, especially in Devecser small regions. The population of these villages became smaller and older. In the last decade the increase of number of tiny villages became smaller, because of the lack of small villages. There is really strong outskirts population in these small regions, especially social institutions, wine-hills and manors. The population of these small settlements decreased rapidly in the last decades, but now it seems stabile. In the early decades of the 20th century Devecser was the centre of this region, but after 1960 Ajka became a socialist town and the junctions moved to Ajka. There is a wine region, the Somló as well here, but we can see also population decline here.

BEVEZETÉS

A Devecseri és Ajkai kistérségek egykor összetartozó településállománya a 2010. évi CXLIX. törvény nyomán, 2011 januárjától tartozik két különböző területi statisztikai egységhez. A rendelkezést követően újra kialakuló kettős felosztás nem volt előzmények nélküli, hiszen Devecser korábban már működött járási székhelyként, de 1971-ben a székhely-funkció Ajkára való áttelepítésével önállósága megszűnt, neve Ajkai járásra módosult. A járási rendszer 2013. január 1.-i ismételt bevezetésével már eleve két külön közigazgatási egység jött létre, Ajka és Devecser központokkal. A két járás, illetve a két kistérség településállománya azonban nem teljesen fedí egymást: Noszlop a Devecseri járás része, de kistérségi besorolása eltérő: az Ajkai kistérség települése. Ugyanakkor Bakonypölöske az Ajkai kistérséghez tartozik, a járásból azonban kimaradt, Pápához sorolták. Összességében ez azt eredményezi, hogy a két területi lehatárolás nyomán kialakult településállományok számban ugyan megegyeznek, de az azokat alkotó települések körében eltérés mutatkozik. Mivel tanulmányunk főként kvantitatív jellegű, településföldrajzi szemléletű, s nem igazgatási szempontokat követ, a kistérségi felosztás használata mellett döntöttünk.

A két kistérség településeik mindennapi kapcsolatai, lakosságuk térpályái, valamint a hasonló táji adottságokból fakadóan egységet is alkot, s településeik demográfiai folyamataiban is találunk hasonlóságokat (szinte kivétel nélküli természetes fogyás, zömében vándorlási veszteség, s ezekből fakadóan jelentős népességszám-csökkenés), mégis, településföldrajzi jellemzőikben a különbségek is szembetűnőek. A Devecseri kistérségben dominálnak az alacsony lélekszámú, előregedett aprófalvak, melyek fogyása dinamikus, s a jelenlévő, ötszáz főnél ugyan népesebb, de kevesebb, mint ezer lakosú

kisfalvak jelenléte miatt az aprófalvasodás bázisa továbbra is adott. Az Ajkai kistérség települései – fogásuk ellenére – jóval nagyobbak, a kistérség lélekszámának apadásában a fő ok maga a térségi központ, Ajka városa. Aprófalvai relatíve nagyobbak, kisfaluvál pedig alig rendelkezik. A két kistérség településeinek külterületein találunk majorokat, szőlőhegyeket, erdészlakokat, vasúti órházakat, gátórházakat stb. Arányaikban viszont elmaradnak a Veszprém megyei átlagtól. Ez közös vonásuk. A különbség pedig az, hogy a jóval aprófalvasabb Devecseri kistérségben számos olyan községet találunk, amelyhez nem tartozik külterületi települési típus, szemben a nagyobb településekkel, nagyobb határral, s nem utolsósorban sokkal népesebb kistérségi központtal rendelkező Ajkai kistérséggel, ahol jóval kedvezőbbek e településformák kialakulásának feltételei. Az itt felsorolt, de részleteiben nem magyarázott és igazolt településföldrajzi hasonlóságok és eltérések vizsgálata jelenti kutatásunk tárgyát.

A két kistérség területén számos olyan településföldrajzi folyamatot is megfigyelhetünk, melyek részben az országos folyamatok helyi leképeződéseiként tekinthetők (aprófalvasodás, városhatáron belüli szuburbanizáció, a borvidéki települések speciális demográfiai trendjei), részben pedig helyi speciális tényezők (Devecser és Ajka funkciócseréje). Tanulmányunkban a két kistérség általános településföldrajzi jellemzésén túl e folyamatokra térünk ki.

1. A KÉT KISTÉRSÉG APRÓFALVASODÁSI SAJÁTÓSÁGAI

Az ötszáz főnél nem népesebb, községi jogállású települések számának évtizedek óta tartó emelkedése a hazai településállomány legismertebb problematikáinak egyike. Ma már Magyarország valamennyi megyéjében vannak aprófalvak, a 2011-es népszámlálás adatai szerint Veszprém-ben a hatodik legtöbb: 107, azaz a megye településeinek 50%-a. A vizsgálatunk tárgyát képező két kistérség közül a Devecseriben az aprófalvak aránya már meghaladja a 70%-ot (27 településből 19), de az Ajkaiban is minden harmadik település lakosság száma alatta marad a félezernek.

A két kistérség közül mindig is a devecseri volt aprófalvasabb (*1. táblázat*). Ugyanakkor a megyében és a kistérségekben is lényegében stagnált, lassan csökkent az aprófalvak száma – a mai közigazgatási határokat figyelembe véve – 1870 és 1949 között. Ettől kezdve, elsősorban a kisfalvak népességszám-vesztésének következményeként folyamatos növekedés figyelhető meg az aprófalvak számában mind Veszprém megyében, mind a két kistérségben.

A településrendszer különbségeit figyelembe véve ugyanakkor a Devecseri kistérségben jóval gyorsabb volt az aprófalvasodás, hiszen nagyszámú, fogyó népességű kisfaluvál rendelkezett. Az aprófalvasodás üteme nem csökkent 1990 után sem, azonban a két vizsgált kistérségben 2001 után már csak minimálisan nőtt az aprófalvak száma. Ez jól illeszkedik az országos trendekhez, hiszen az ezredforduló óta eltelt időszak egyik szembetűnő településföldrajzi sajátossága az, hogy az aprófalvasodás nem az extrém módon aprófalvasodott területeken volt a legdinamikusabb, hanem ott, ahol sok ugyan az ilyen jellegű falu, de arányuk 50% körüli vagy az alatti (BALOGH 2014). Ennek megfelelően a legutolsó népszámlálási ciklusban, a Devecseri kistérségben mindössze egy községgel nőtt az aprófalak száma, az Ajkaiban pedig stagnált.

1. táblázat: A Devecseri és az Ajkai kistérség aprófalvainak száma 1870 és 2015 között
 Table 1: Number of tiny villages in the Ajka and Devecser small-regions between 1870-2015

<i>Megnevezés</i>		<i>1870</i>	<i>1880</i>	<i>1890</i>	<i>1900</i>	<i>1910</i>	<i>1920</i>	<i>1930</i>	<i>1941</i>
Ajkai kistérség	Összes település	12	12	12	12	12	12	12	12
	Aprófalva	3	2	2	2	1	2	2	2
Devecseri kistérség	Összes település	27	27	27	27	27	27	27	27
	Aprófalva	7	7	6	6	6	7	8	8
Veszprém megye	Összes település	216	216	216	216	216	216	216	216
	Aprófalva	63	60	57	56	56	58	56	53
<i>Megnevezés</i>		<i>1949</i>	<i>1960</i>	<i>1970</i>	<i>1980</i>	<i>1990</i>	<i>2001</i>	<i>2011</i>	<i>2015</i>
Ajkai kistérség	Összes település	12	12	12	12	12	12	12	12
	Aprófalva	2	1	2	3	4	4	4	4
Devecseri kistérség	Összes település	27	27	27	27	27	27	27	27
	Aprófalva	7	8	11	12	15	18	19	20
Veszprém megye	Összes település	216	216	216	216	216	216	216	217
	Aprófalva	54	60	66	79	92	101	107	110

Forrás: KSH

Bár az aprófalvak számában bekövetkezett változás csekély, a két kistérség népességvesztése jelentős volt: a Devecseri kistérség lakónépességének száma 2001-ben még 16080 fő volt, tíz esztendővel később 14082. Az Ajkai kistérségben pedig 2001-ről 2011-re 43465 főről 40165-re apadt a lakosság lélekszáma. Ez összességében 8,9%-os fogyást jelentett. Ha külön elemezzük őket, Devecser térsége az egész országban az ötödik legnagyobb ütemű csökkenést produkálta, népességének 12,3%-át veszítve el. A másik LAU-1-es szint a hatvanadik a listán, 7,6%-os fogyással. Ez utóbbi esetben a népességvesztésért elsősorban maga Ajka városa felel, a tíz év alatti csökkenés 80%-a miatta következett be.

A két kistérség 39 településéből 36 fogy, azonban az aprófalvasodás elsődleges, közvetett oka a kistelepülések, vagyis az ötszáz főnél népesebb, de ezer fő alatti községek népességvesztése, amely során e települések – fogyásuk következtében – átkerülnek az aprófalva kategóriába. Így a folyamat szempontjából fontos megvizsgálni azt, hogy az egyes kistérségekben mekkora számban áll rendelkezésre ez a mérítési bázis. A Devecseri kistérségben hat, az Ajkaiban egy kistelepülés található. Mindegyikükre a természetes fogyás és – Tüskevár kivételével – negatív vándorlási egyenleg jellemző, s valamennyi lakónépessége mérséklődött 2011-re (2. táblázat).

Tüskevár fogyását a pozitív vándorlási mutató enyhítette, s így a hét kistelepülésből az ő esetében beszélhetünk a legkisebb mértékű apadásról. Kerta, Doba és Noszlop esetében mindkét mutató értéke nagyon rossznak számít, s ez Dobánál azt is jelenti, hogy 2001-es népességének közel 1/5-ét veszítette el tíz év alatt. Kolontáron volt a legenyhébb a természetes fogyás, azonban a 2010 októberében bekövetkezett iszapkatasztrófa következtében az elvándorlás messze a legnagyobb mértékű volt. A két kistérség hét kistelepüléséből hatnak a népességszáma már közelebb van az ötszáz főhöz,

mint az ezerhez, s Tüskevártól eltekintve a népszámlálási ciklus alatt száz fő körüli, sőt, Kertán, Dobán, Kolontáron és Noszlopon azt meghaladó számban csökkent a lakosság száma, így várható, hogy e települések idővel aprófalvakká válnak.

2. táblázat: A Devecseri és az Ajkai kistérség kistelepüléseinek népességszám-változása 2001 és 2011 között

Table 2: Population change of small villages in Ajka and Devecser small-regions between 2001-2011

<i>Kisfalvak</i>	<i>Kistérség</i>	<i>Népesség (2001)</i>	<i>Népesség (2011)</i>	<i>Természetes szaporodás</i>	<i>Vándorlási egyenleg</i>	<i>Népesség-szám csökkenés (%)</i>
Tüskevár	Devecseri	574	553	-32	11	3,66
Kerta	Devecseri	739	615	-41	-83	16,78
Csőgle	Devecseri	719	624	-26	-69	13,21
Doba	Devecseri	780	632	-68	-80	18,97
Somlósözlős	Devecseri	735	644	-72	-19	12,38
Kolontár	Devecseri	813	703	-9	-101	13,53
Noszlop	Ajkai	1 112	997	-64	-51	10,34

Forrás: KSH

Fontos annak megvizsgálása is, hogy a népességvesztés milyen társadalmi-gazdasági helyzetben lévő falvakat érint, vagyis milyen „minőségű” aprófalvak képződnek a jövőben. A népességfogyásból nem következik automatikusan a falu hátrányos helyzete, hiszen a népességfogyás a hazai településállomány túlnyomó hányadát érinti, köszönhetően a kedvezőtlen országos demográfiai trendeknek, melyek következtében 34 éve csökken Magyarország népessége. Kolontár sajátos helyzete miatt e község kivételével a Beluszky-féle településtípusizálás az alábbi klaszterekbe sorolja az Ajkai és Devecseri kistérség kistelepüléseit (3. táblázat):

3. táblázat: A Devecseri és az Ajkai kistérség kistelepüléseinek típusai
Table 3: Village types of small villages in Ajka and Devecser small-regions

<i>Kisfalvak</i>	<i>Kistérség</i>	<i>Klaszter</i>	<i>Típus megnevezése</i>
Tüskevár	Devecseri	8	Jó munkaerő-piaci helyzetű, stabil társadalmú kistelepülések lakó-szerepkörrel
Csőgle	Devecseri	8	
Noszlop	Devecseri	8	
Kerta	Devecseri	15	Rossz munkaerő-piaci helyzetű, közepes méretű, stagnáló népességű falvak, sok kiingázóval
Somlósözlős	Devecseri	22	Jó munkaerő-piaci helyzetű, stagnáló népességű, magas kiingázó aránnyal rendelkező községek
Doba	Ajkai	23	Fogyó népességű, hátrányos helyzetű, számottevő agrárszerepkörrel rendelkező kistelepülések

Forrás: Beluszky – Sikos T. 2007

A kistelepülések többsége e típusizálás alapján relatíve kedvező gazdasági-társadalmi helyzetűnek számít. A felmérés óta eltelt közel egy évtized alatt azonban jelentős módosulások történtek, elsősorban a népességszám-változás esetében. Mind Kerta, mind Somlósözlős ma stabilan fogyó népességű települések. Kérdés, hogy a még meglévő viszonylag kedvező állapot képes-e hosszabb távon konzerválódni, vagy a

további népességsökkenés előbb-utóbb kiváltja a gazdasági-társadalmi mutatók kedvezőtlenebbé válását is. Mindenesetre az Ajkai és Devecseri kistérség aprófalvainak több mint fele ma már gyorsan fogyó népességű, kedvezőtlen demográfiai struktúrájú, hátrányos helyzetű ingázó település (BELUSZKY-SIKOS T. 2007). Kiszőlősen a romák fokozódó jelenléte miatt a születések számának emelkedése tompítja a falu fogyását (ugyanakkor a lakosság szegény és magas a munkanélküliségi ráta), Kiscsős esetében pedig a kedvezőbb idegenforgalmi lehetőségek kihasználása lehet mentsvár a település további népességvesztésének megakadályozásában.

2. AZ AJKAI ÉS DEVECSERI KISTÉRSÉGEK KÜLTERÜLETEI, KÜLTERÜLETI NÉPESSÉGE

A hazai településrendszer sajátossága a külterületi lakóhelyek nagy száma és az ott élő népesség jelentős aránya. Amíg az Alföldön elsősorban a tanyák, addig a Dunántúlon a majorok és a szőlőhegyek alkották a legjellemzőbb típusokat. A történelmi Magyarország területén az 1910-es Népszámlálás idején hozzávetőlegesen 6000 major azonosítható be, s ezeknek mintegy fele a Dunántúlon volt (BALOGH – BAJMÓCY 2011). A legtöbb majorral rendelkező megyék Somogy, Nógrád, Fejér, Zala és – 5. helyen – Veszprém megye voltak. Veszprémben 100 km²-re mintegy 7-8 major jutott, népességszámuk összesítve pedig meghaladta a húszezret. A majorok második világháború utáni fizikai pusztulásában, népességvesztésében nem csak az 1945-ös földosztás, a tsz-esítés, s alapvetően a szocialista időszak gazdaságfilozófiája és településpolitikája játszott szerepet, hanem olyan térfolyamatok is, mint az urbanizáció, melynek nyomán a falvakból, illetve a magányos és átmeneti településekből jelentős népesség áramlott a városokba. 2011-re a megyében a majorok száma 65%-kal, népességszáma 85%-kal esett vissza (4. táblázat).

4. táblázat: Veszprém megye majorjainak népességszám-változása 1910 és 2011 között

Table 4: Population change of manors in Veszprém county between 1910-2011

Év	Össznépesség	Települések száma	Majorok száma	Majorok népessége	Majorok népessége a megye népességéből (%)	Majorok átlagos népessége
1910	229776	184	288	20194	8,8	70
2011	353068	217	101	3039	0,9	30

1910-ben egy Veszprém megyei majorban még átlagosan hetvenen éltek, addig 2011-ben már csak harmincan. Ez természetesen együtt járt a megye népességéből való részesedés csökkenésével is (8,8%-ról 0,9%-ra). Mindenképp meg kell említeni azonban, hogy e folyamatban nem csak a majorok népességvesztése, hanem Veszprém megye népességszámának bővülése is fontos szerepet játszott. Az ezredforduló után a fogyás üteme mérséklődött: 2001-ben 104 majorban 3359-en, 2011-ben 101 majorban 3039-en éltek. A csökkenés tehát 320 fő volt tíz év alatt, vagyis messze elmaradt a száz évre visszamenőleges adatok tízévenkénti átlagától (1715 fő csökkenés/10 év). Az utolsó két népszámlálási ciklus között eltelt időszakban a majorok teljes elnéptelenedése is sokkal kisebb arányú (tíz év alatt mindössze három eset), szemben a korábbi évtizedekre vonatkoztatott átlaggal (19/10 év).

Az Ajkai és a Devecseri kistérségben a külterületi népesség aránya valamelyest elmarad az országos átlagtól. 1960-ban mintegy 4000 fő élt külterületen a két kistérségben, ez a népesség 7%-át jelentette (5. táblázat). A majorok adták a külterületi népesség felét, emellett a szociális intézmények, ipar- és bányatelepek, szőlőhegyek és vasúti őrházak népessége volt még számottevő. Legnagyobb népességgel a majorok, így Úrkút-Zsófiapuszta (337 fő), Kislőd-Borsodpuszta (232 fő), Kolontár-Lórintepuszta (184 fő) és Nyírad-Deákipuszta (157 fő), szociális intézmények, mint Doba-Somlóvár (370 fő), Farkasgyepű-Tüdőgyógyintézet (249 fő) és ipartelepek, mint Ajka-Csatlóstelep (292 fő) bírtak. Emellett két további major, egy szőlőhegy, egy cigánytelep és egy idősek otthona is 100 fő feletti külterületi népességgel rendelkezett 1960-ban.

5. táblázat: A Devecseri és az Ajkai kistérség külterületi típusainak népességszám-változása 1960 és 2011 között

Table 5: Population change of outskirt types in Ajka and Devecser small-regions between 1960-2011

Megnevezés	Népességszám					
	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Major, Tsz	2057	1575	860	594	600	526
Szociális intézmény	734	745	565	340	522	385
Ipar-, és bányatelep	524	209	106	67	145	122
Szőlőhegy, kiskert	241	181	96	62	77	93
Vasúti-, és gátórház	230	210	149	51	50	39
Cigánytelep	161	152	61	0	0	0
Egyéb	114	57	15	12	24	33
Összesen	4061	3129	1852	1126	1418	1198

Forrás: KSH adatai alapján saját számítás

A következő évtizedekben a külterületi népesség száma és aránya jelentősen csökkent a vizsgált kistérségekben. Évtizedenként 25-40%-os volt a fogyás, így 1990-re már csak alig 1100 fő élt külterületen, mely a népesség 2%-át jelentette. A majorok népességfogyása az átlagnak megfelelő volt, az intézményekben maradt meg leginkább a népesség, ugyanakkor a többi típus jelentéktelenné vált. Száz fő feletti népességgel csak Szóc-Határvölgy (szociális otthon, 166 fő), Úrkút-Zsófiapuszta (major, 159 fő) és Kislőd-Borsodpuszta (major, 123 fő) rendelkezett 1990-ben. Ahogyan az ország többi részén, így az Ajkai és a Devecseri kistérségben is megállt a külterületek népességszámának fogyása 1990 után, sőt 1990-2001 között jelentős, 25%-os emelkedést figyelhattunk meg, melyet 2001-2011 között újabb, nagyobb mértékű (15%-os) csökkenés váltott fel. A népességnövekedés a szociális intézmények, ipar- és bányatelepek és kisebb mértékben a szőlőhegyek esetében realizálódott, ám az 1990-2001 közötti növekedés mintegy 2/3-áért egyetlen külterület, Doba-Somlóvár a felelős, ahol a Csolnoky Ferenc Kórház Rendelőintézet Pszichiátriai Rehabilitációs és Szocioterápiás Osztálya működik. Emellett két ipartelep, Kislőd-Bányatelep és Ajka-Élmunkástelep, valamint egy major (Devecser-Sándormajor) népesség nőtt számottevően. Napjainkban a szőlőhegyek kivételével minden külterületi típusnak fogy a népessége, a kistérségek külterületi népességaránya ismét 2% körül van. Napjainkban

csupán 18 olyan külterületi lakott hely maradt a két kistérségben, ahol a népességszám eléri a 10 főt, ebből három száz fő feletti (Doba-Somlóvár, 182 fő, Szóc-Határ völgy, 154 fő és Úrkút-Zsófia puszta, 125 fő).

A közigazgatásilag nem önálló települések közé tartoznak még az egyéb belterületek is. A két kistérség területén mindössze öt egyéb belterület található, ebből három Ajkához, egy-egy pedig Kolontárhoz és Noszlophoz tartozik. A népességszámuk viszont jelentős, 1960 óta folyamatosan 5000 fő körül ingadozik, így a két kistérség népességének csaknem 10%-a egyéb belterületen él, szemben az országos átlagnak számító 3%-kal. Mindez Ajka esetében igazán számottevő, a város népességének 16%-a él egyéb belterületen. Az Ajkához tartozó egyéb belterületek mindegyike egykor önálló község volt (Ajka-rendek, Bakonygyepes és Padragkút), a másik két egyéb belterület korábban külterületi státuszban volt, ezek lélekszáma ma mintegy kéttucatnyi (6. táblázat). Padragkút népessége az 1960-as, Ajka-rendeké az 1990-es, Bakonygyepesé pedig az 1980-as és 1990-es években nőtt meg jelentősen, de 2001 óta már mind az öt egyéb belterület veszített népességéből. Az 1990-es évtized ajka-rendeki és bakonygyepesi folyamatait a városhatáron belüli szuburbanizáció jelenségéhez sorolhatjuk.

6. táblázat: A Devecseri és az Ajkai kistérség egyéb belterületeinek népességszám-változása 1960 és 2011 között

Table 6: Population change of the other inner areas in Ajka and Devecser small-regions between 1960-2011

Megnevezés	Népességszám					
	1960	1970	1980	1990	2001	2011
Ajka-Ajka-rendek	918	906	934	903	1 015	978
Ajka-Bakonygyepes	431	476	531	954	1 148	1044
Ajka-Padragkút	3570	3842	2 994	2 952	3 050	2766
Kolontár-Csótapuszta	66	45	29	22	29	17
Noszlop-Kisbogdány	-	63	45	35	33	22

Forrás: KSH.

3. AJKA VERSUS DEVECSER

A térség két városának különleges a viszonya. Devecser a régebbi, Devecser volt a járásszékhely, a két kistérség területe lényegében a Devecseri járáshoz tartozott. Ajkán a 19. század végén fedezték fel a szénkészleteket, majd a két világháború között megindult a gyorsabb ütemű fejlődése. A fejlődés a második világháború után vált viharossá, Ajka szocialista város lett. 1950-ben csatolták Ajkához Bódé községet, majd 1959-ben nyilvánították Ajkát várossá és ebben az évben csatolták hozzá Tósokberéndet is. 1971-ben a járási székhely átkerül Devecserről Ajkára és ezzel együtt a legtöbb járási intézmény is (KOC SIS – NÉMETH 2010). Ezzel véglegessé vált az őrsgyváltás a vezető szerep tekintetében. 1977-ben Ajka-rendeket és Bakonygyepes, 1984-ben Padragkutat csatolták Ajkához, ezen utóbbi településrészek ma is elkülönülnek a központi belterülettől. Devecser végül 1997-ben kapta meg a városi címet. Miközben Ajka kisfaluból középvárossá fejlődött, addig Devecser népessége stagnált, megmaradt a kisvárosi szinten, sőt, némely vonatkozásában a kisvárosi lét alsó

határán mozog. Devecsert ma leginkább számottevő városi funkció nélküli városi jogállású településként tarthatjuk számon. Az 1990-es években létrehozott kistérségi beosztás során a környék települései az Ajkai kistérséghez tartoztak, majd 2011-től létrehozták a Devecseri kistérséget is, mely a települések nagyobbik részét foglalja magába. A járások 2013-as bevezetése során eleve két járást, a Devecserit és az Ajkait hozták létre, így közigazgatási szerepkörül alapján ma egyenrangúnak tekinthető a két város. Ugyanakkor funkcionális értelemben Ajka minden téren Devecser fölé emelkedik, Ajka vonzáskörzete lényegében lefedi a teljes Devecseri járást is, Devecser csak, mint szubcentrum funkcionál. A 20. századi magyar településfejlődésben talán egyedülálló ez a teljes funkciócseré, hogy Ajka egy kis faluból növekedve átveszi egy létező kisváros összes városi funkcióját és kezdi szervezni a teret, miközben az eredeti kisváros hanyatlik.

A 19. század végén Ajka népessége jelentősen alatta maradt Devecserének, ugyanakkor mindkét település lakosság száma relatíve gyorsan növekedett (7. táblázat). A mai közigazgatási határokat figyelembe véve Ajka már ebben az időszakban is megelőzte volna Devecsert, ám ekkor még a korábban hozzá csatolt öt (valójában hét) település nem képezte részét Ajkának. Devecser népességszáma lényegében a 20. század elejétől stagnált, ám Ajka esetében az 1930-as évektől újabb növekedési periódust figyelhetünk meg. 1949-ben éri utol Ajka lakosság számban Devecsert, de tíz év múlva már háromszor, húsz évvel később pedig négyszer annyian laktak Ajkán, mint Devecseren. Az 1970-es évektől Devecser népességszáma stagnál, s 1980 körül már Ajka esetében is vége szakadt a gyors növekedési periódusnak. Devecser 1980-ban, Ajka 1990-ben érte el népesség maximumát. Innentől kezdve folyamatosan fogy mindkét város népességszáma, Ajkáié egyenletesen, évi mintegy 200 fővel, Devecseré viszont elsősorban a 2011-2011 közötti időszakban. Ebben a fogyásban, a természetes fogyás és az eleve jellemző elvándorlási trendek mellett döntő szerepet játszott a 2010-es vörösiszap-katasztrófa, amely a város harmadát elpusztította. Azóta felépült az új lakópark, de sok család döntött úgy, hogy máshol keresi a boldogulását.

7. táblázat: Ajka és Devecser népességszám-változása 1870 és 2015 között
Table 7. Population change of Ajka and Devecser between 1870-2015

Megnevezés	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Ajka (mai közig. terület)	4904	5866	6712	6791	7285	7071	7995	9065
Ajka (mindenkori közig. terület)	893	1704	2050	2396	2862	2820	2834	3322
Devecser	3381	3685	4339	4545	4562	4233	4305	4427
Megnevezés	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	2015
Ajka (mai közig. terület)	11843	19264	26523	32656	33832	31805	29106	28487
Ajka (mindenkori közig. terület)	4448	15365	20263	29662	33832	31805	29106	28487
Devecser	4466	5010	5332	5480	5206	5106	4441	4330

Forrás: KSH.

4. A SOMLÓI BORVIDÉK FALVAINAK NÉPESEDÉSI TRENDJEI

A terület másik érdekes népességföldrajzi jellemzőjét az adja, hogy egy országos jelentőségű borvidék, a Somlói található itt. A borvidékek bortermelő községei különleges népesedési pályát jártak be a történelem folyamán, mely pálya lényegesen eltér az ország többi, agráradottságú településének népesedési trendjeitől. A szőlőművelés, mint munkaintenzívebb kultúra évszázadok óta magasabb népességet, nagyobb népsűrűséget tudott eltartani, mint már agrárkultúrák. A 19. századi filoxéravész következtében azonban véget ért a borvidékek virágkora, onnantól lassú hanyatlás kezdődött. A nagy népességű falvak legtöbb esetben csak kissé tudták növelni lakosság számukat, sőt, néhány esetben visszaesés is bekövetkezett. A második világháború után a szőlőtermelés és a borkultúra átalakult, a borvidékek községeinek hanyatlása felgyorsult. A népességszámok csökkentek, az elvándorlás jelentőse vált. 1990 után azonban újra reneszánszát éli a szőlő- és borkultúra, emellett a borturizmus a hazai turisztikai piac egyik legsikeresebb ágazatává vált. Mindez azonban kevésbé tükröződik e települések népesedési trendjein. Olyan borvidékek településein látható leginkább e folyamat, melyek esetében a bor és az azokhoz kapcsolódó szolgáltatások adják lényegében az egyetlen adottságot és ahol a bortermelés komoly turizmussal párosul (Villány, Tokaj-Hegyalja, Somló). A nagyvárosok környéki borvidékeken (Sopron, Szekszárd, Eger), vagy olyan helyeken, ahol más adottságok is vannak (Badacsony, Balaton-felvidék) e hatások kevésbé mérhetők. Néhány kiválasztott borvidéki település népesedési trendjei jól mutatják e folyamatokat (8. táblázat).

8. táblázat: Néhány bortermelő település népességszám-változása 1870 és 2015 között
Table 8. Population change of some settlements in wine-regions of Hungary between 1870-2015

Település	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	2015
Villány	2086	2117	2539	2837	2982	2766	2670	2507	2790	2942	2843	2932	2896	2753	2 509	2 539
Nagyharsány	1456	1304	1243	1195	1401	1484	1695	1629	1692	1809	1827	1749	1719	1703	1 500	1 472
Tokaj	5012	4479	4815	5110	5105	5073	5844	5903	5074	5423	5301	5477	5358	4988	4 530	4 419
Abaujszántó	4589	4499	4360	4603	4940	5059	4969	4908	4567	5078	4265	3784	3565	3545	3 147	3 062
Erdőbénye	2484	2073	2250	2370	2413	2389	2950	3116	3055	2978	2362	1928	1588	1352	1 103	1 081
Mád	3779	3471	3480	3680	3750	3622	3524	3528	3469	3590	3753	3197	2816	2627	2 246	2 217
Tállya	3997	3668	3497	3603	3650	3927	3736	3564	3521	4024	3221	2819	2375	2240	1 930	1 892
Tarcal	2920	2937	3359	3794	3808	3839	4063	4004	3929	4083	4038	3723	3392	3329	2 901	2 866
Tolcsva	3120	2748	2813	3094	3033	2939	2896	2757	2613	2750	2296	2171	2034	1955	1 801	1 818
Somlóvásárhely	1827	1791	1920	1894	1833	1773	1646	1544	1563	1549	1391	1233	1061	1121	1 121	1 108
Doba	973	1046	1193	1205	1063	1003	914	935	911	1033	954	879	632	780	632	448
Somlójenő	655	639	721	754	652	734	624	619	610	528	462	395	296	312	282	291
Somlószőlős	1370	1472	1482	1423	1417	1354	1400	1401	1318	1246	1138	937	830	735	644	671

Forrás: KSH.

Az 1945 előtti stagnálást, lassú növekedést vagy esetleg lassú visszaesést a 2. világháború után gyors népességfogyás jellemezte, Tokaj kivételével minden esetben.

Különösen gyors volt a fogyás néhány Tokaj-Hegyalján lévő településen (Abaújszántó, Erdőbénye, Mád, Tállya) és a Somló környéki falvakban is. 1990 után a trendek megváltozását várnánk, ám ez nem következett be. Minimális népességnövekedést csak Somlónásárhelynél tapasztalhatunk, ugyanakkor még a legfontosabb bortermő helyek, a legfrekvenciáltabb turisztikai települések népességszáma is jelentősen csökkent (Villány, Tokaj, Erdőbénye, Mád, Tállya). Nincs ez másként a Somló településeinél sem, hol jelentős, hol kismértékű fogyást tapasztalhatunk, ugyanakkor a szőlőhegyi külterületek népességszáma kissé emelkedik.

ÖSSZEGRZÉS

A két kistérség települései számos dimenzió mentén hasonló vonásokat mutatnak: szinte kivétel nélkül jellemzi őket a folyamatos népességszám-csökkenés, amelyet a természetes fogyás és a vándorlási veszteség egyaránt táplál. Településeik külterületeinek különböző településformái, lakott helyei egyaránt takarnak majorokat, szőlőhegyeket, ipartelepeket, különböző intézményeket, erdőszlakokat és őrházakat stb., s arányaikban is elmaradnak a Veszprém megyei átlagtól. A külterületek lakónépessége alacsony számú, mindösszesen tíz olyat találunk, amely meghaladja a tíz főt. A két kistérség települési sajátosságaiban jelentős eltérések is diagnosztizálhatók. A Devecseri kistérség jóval aprófalvasabb, s rohamosan csökkenő népességszámú kislaluból is sokkal többel rendelkezik. Szintén differencia, hogy a Devecseri kistérségben több olyan település található, amelyhez nem tartozik külterületi települési típus, szemben a nagyobb településekkel, nagyobb határral, s népesebb kistérségi központtal rendelkező Ajkai kistérséggel. Sajátos tényezőnek számít a két térségi központnak, Ajkának és Devecsernek az idők folyamán végbement funkciócseréje is. A két város közigazgatásilag ugyan egyenrangú (mindkettő járási székhely), de funkcionális értelemben Ajka minden téren Devecser fölé emelkedik. Ajka és Devecser is túl van már népességmaximumán, utóbbi csökkenésében viszont komoly szerepet játszott a vörösiszap-katasztrófa által generált fokozott elvándorlás, s a település egy részének pusztulása is.

IRODALOM

- BALOGH A.** (2014): A hazai aprófalvasodás új irányai. In: Földrajzi Közlemények, 2014. 138/2. pp. 134-149.
- BALOGH A. – BAJMÓCY P.** (2011): Majorok a Nyugat-Dunántúlon. Savaria University Press, Szombathely, 126p.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T.** (2007): Változó falvaink. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 460p.
- KOCSIS ZS. – NÉMETH S.** (2010): Ajka ötven éve város. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): A településföldrajz aktuális kérdései. Savaria University Press, Szombathely. pp. 279-291.